

ZLATNA FORMULA HRVATSKOGA JEZIKA U HRVATSKOME ZVUČNOM ATLASU

Marija Ćubelić, mag. educ. philol. croat. et mag. paed., VII. gimnazija, Zagreb
Lobel Filipić, mag. educ. philol. croat. et mag. inf., Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

marija.cubelic55@gmail.com, lfilipic@ihjj.hr

UVOD

Tri zamjenice, ča, kaj i što, svaka od njih predstavnica cijeloga narječja u Zlatnoj formuli hrvatskoga jezika okupljaju sve raznovrsno blago hrvatske jezične povijesti i sadašnjosti. Trima zamjenicama okupljeni su svi govori kao nematerijalna kulturna baština Republike Hrvatske. Dosad su pojedinačno zaštićena 24 govora. Oni su dijalektološki opisani te je uložena velika napor kako bi ih se sačuvalo u aktivnome jeziku lokalnih govornika. To uključuje izradu rječnika, fonološke opise, znanstvene radove koji ih obrađuju, terenska istraživanja, radionice s lokalnim stanovništvom u koje se uključuje i stanovništvo kojima je taj određeni govor nematerijski idiom. Zatim slijede i marketinška i tržišna nastojanja da se zaštićeni govor popularizira i spoznaja o njemu proširi.

HRVATSKI ZVUČNI ATLAS

Zvučni atlas hrvatskih govora (<http://hrvatski-zvucni-atlas.com/>) interaktivni je prikaz hrvatskih mjesnih i gradskih govora u Republici Hrvatskoj i izvan nje. Nastaje na tradiciji i praksi lingvističke, odnosno dijalektne geografije promatrajući značajke koje se odnose na slavističku, odnosno kroatističku dijalektologiju. Ustrojen je tako da za svaki prikazani govor izvorni govornici kazuju mjesne inačice sedamdeset zadanih rečenica hrvatskoga standardnog jezika. Stoga je prvi korak u izradi Atlasa bilo sastavljanje upitnika koji sadrži rečenične modele u standardnome jeziku koje kazivač lako može prevesti u organski idiom. Govori su pridruženi određenoj dijalektnoj skupini i narječju na temelju praćenja razvoja pojedinih praslavenskih glasova, proučavanja morfoloških osobitosti i leksičkoga korpusa. Savjetnica za hrvatska narječja i sročiteljica popisa rečenica i popisa obilježja jest dr. sc. Ivana Kurtović Budja.

U svakoj rečenici nalaze se riječi s određenim dijalektnim obilježjima, važnima za slavensku poredbenu dijalektologiju. To su:

1. odraz praslavenskoga glasa jata kao u riječi *mlijeko*
2. odraz praslavenskoga prednjeg nazala e kao u riječima *meso, jezik*
3. odraz praslavenskoga stražnjeg nazala q kao u riječi *ruka*
4. odraz praslavenskoga slogotvornog glasa l kao u riječi *stup*
5. odraz praslavenskoga glasa d' odnosno skupine daj kao u riječima *međa, mlađi*
6. sudbina glasa h na početku, u sredini i na kraju riječi kao u riječima *Hrvat, uhvatiti, kruh*
7. odraz praslavenskih suglasničkih skupina *zdj, *skj, *stj kao u riječima *štap i zviždati*
8. odraz dočelnoga l u nominativu jednine imenica i pridjeva kao u riječima *sol, topao* te u glagolskomu pridjevu radnom muškoga roda kao u riječi *vidio*
9. različiti naglasni inventari i raspodjela naglasaka u pojedinačnim riječima te u sklonidbenim i sprežidbenim obrascima
10. riječi različite od njihovih istoznačnica u hrvatskome standardnome jeziku kao npr. *pijetao, pjevati, uzglavlje*
11. različiti oblici riječi u sklonidbenim i sprežidbenim obrascima.

Imenica **sude** zabilježena je pod petim kriterijem analize u Atlasu, odnosno kao praćenje odraza praslavenskoga glasa d' odnosno skupine daj. Kazivači su riječ *sude* trebali upotrijebiti tako što su sa standardnoga jezika na vlastiti govor trebali prevesti rečenicu *Operi suđe, molim te!* Značenje riječi *sude* zabilježeno je na osam različitih načina, tj. leksema. Svaki od tih leksema pojavljuje se dalje, ovisno o mjesnome govoru, na različiti način s obzirom na fonetsko-fonološke značajke pojedinoga govora. Leksemi su: *posuda, posuđe, suđe, sudi, zdjela, pjati, pošada, okrut*. Na karti u prilogu vidljivo je kako su ti leksemi zemljopisno rasprostranjeni. Vidljivo je da se određeni oblik nalazi gušće smješten na određenome području jer je jače vezan uz određeni dijalekt kao što je primjerice oblik *sudi* ponajprije prisutan u govorima južnočakavskoga dijalekta (mjesto Donje Selo na Šolti, Milna na Braču, Pitve na Hvaru, Blato na Korčuli). Međutim, isto je tako vidljivo da se pojedini oblici nalaze i u više dijalekata, odnosno na udaljenim područjima. Tako se leksem *sudi* pojavljuje i u mjestu Rakalj u Istri te pripada jugozapadnomu istarskom dijalektu čakavskoga narječja. Nalazi se i u inventaru govora mjesta Vlaka (istočnohercegovački dijalekt štokavskoga narječja) i mjestima Tisno kraj Opuzena te Turčinovićima i Knežpolju kraj Širokoga Brijega u Bosni i Hercegovini u kojima se govori zapadnim dijalektom štokavskoga narječja.

ZAKLJUČAK

Iz navedenih dvaju primjera može se zaključiti da se na leksičkoj razini govori razlikuju, ali i prožimaju, odnosno bilježe sličnosti. Razlozi za to mogu biti raznovrsni kroz povijest; utjecaj dodirnih područja, migracije, dominantnost određenoga govora i širenje utjecaja njegovih govornika, utjecaj pisane literature koja je doprinijela širenju određenih leksema. Oni će se istražiti u budućim istraživanjima kojima je Hrvatski zvučni atlas podloga i vrijedan korpus u kojemu se bilježe i pisana i zvučna slika leksema pa se mogu uspoređivati i na grafičkoj i na fonetsko-fonološkoj i morfološkoj razini. Atlas može poslužiti i za obogaćivanje standardnoga jezika jer je vidljivo da su dijalekti bogati leksemima koji se već pojavljuju u svim narječjima pa su bliski svim govornicima hrvatskoga jezika i tako lako mogu postati prihvaćeni i u standardu.

LITERATURA

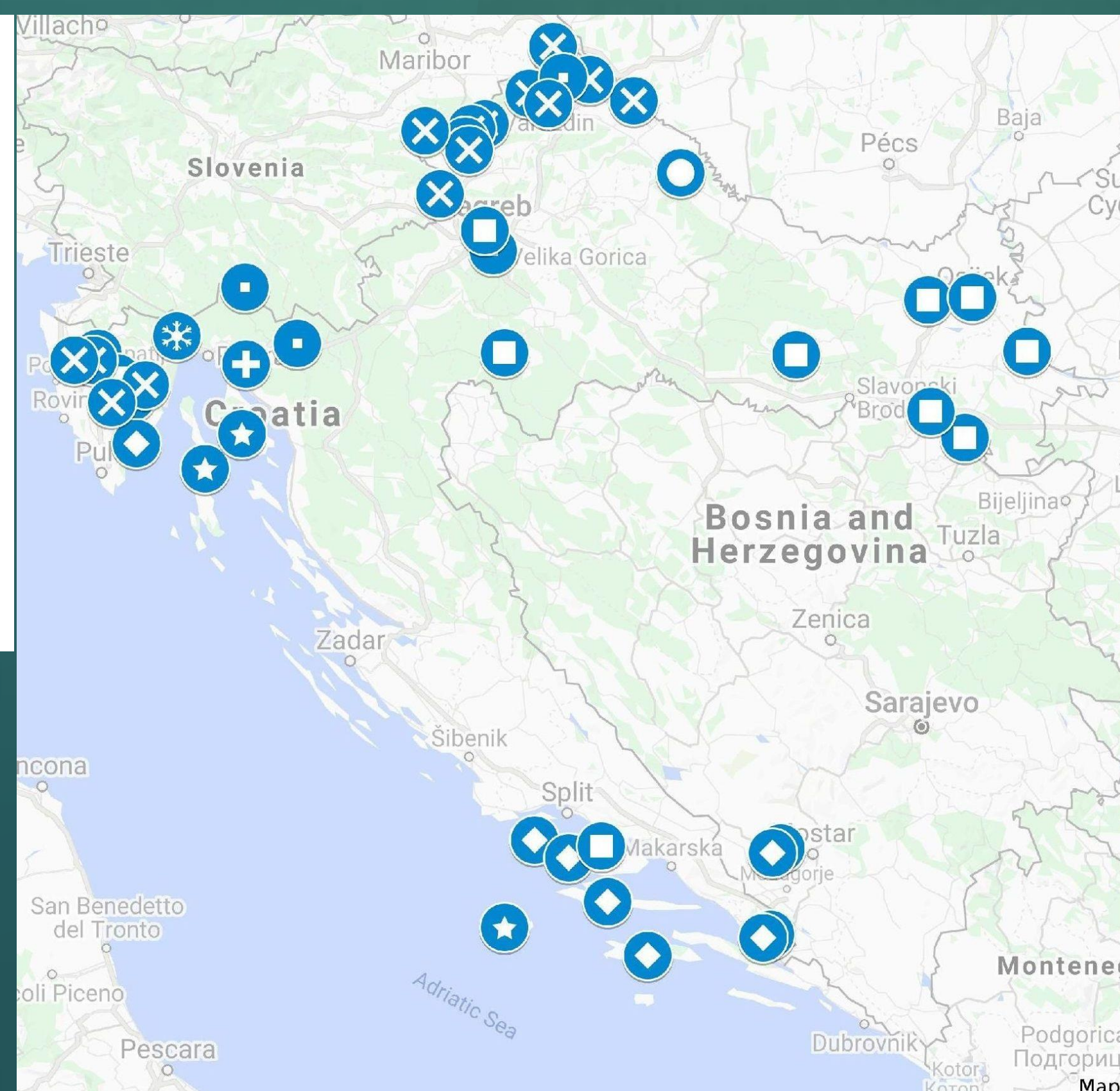
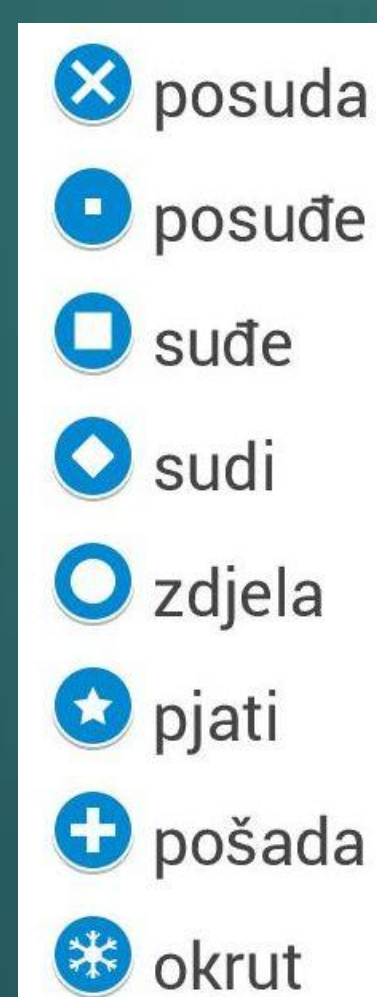
Brozović, D. O tronarječnoj dimenziji hrvatske književnosti. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*. Vol. 7 No. 7-8, 1976.

Katičić, R. Zlatna formula hrvatskoga jezika: ča-kaj-što. *Kolo: časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu*. Zagreb, 2014.

Piškorec, V., Kurtović Budja, I. O dvama zvučnim atlasima hrvatskoga jezika. *Croatica: časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu*. XXXIX (2015) 59. 161 – 168

Težak, S. Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5. Zagreb 1981.

<http://hrvatski-zvucni-atlas.com/>

Slika 1: Prikaz rasprostranjenosti leksema *sude*
bit.ly/rijec-sude

ZLATNA FORMULA I HRVATSKI ZVUČNI ATLAS

Zlatna formula donosi širinu u pogledu na jezičnu baštinu, ona nije usmjerena pojedinome govoru, već se okreće pristupu *iz visine*, obuhvaća sve govore zajedno. Takav pristup zahtijeva i drugačiji pristup u promatranju jezika, proučavanju i provođenju akcija zaštite i očuvanja. Projekt koji nadilazi razinu mjesnoga govora jest upravo Hrvatski zvučni atlas koji na nekoliko usustavljenih razina s istim kriterijama proučava i predstavlja raznolikost hrvatskoga jezika. Osnovna je stoga svrha Atlasa bilježenje, čuvanje i promicanje žive hrvatske jezične baštine u svoj njezinoj zemljopisnoj raslojenosti i oblikovnome bogatstvu. Usto, Atlas ima i ulogu izvan hrvatskoga jezika, a to je hrvatski doprinos predstavljanju i očuvanju svjetske jezične raznolikosti. Vodiitelj je toga projekta prof. dr. sc. Velimir Piškorec.

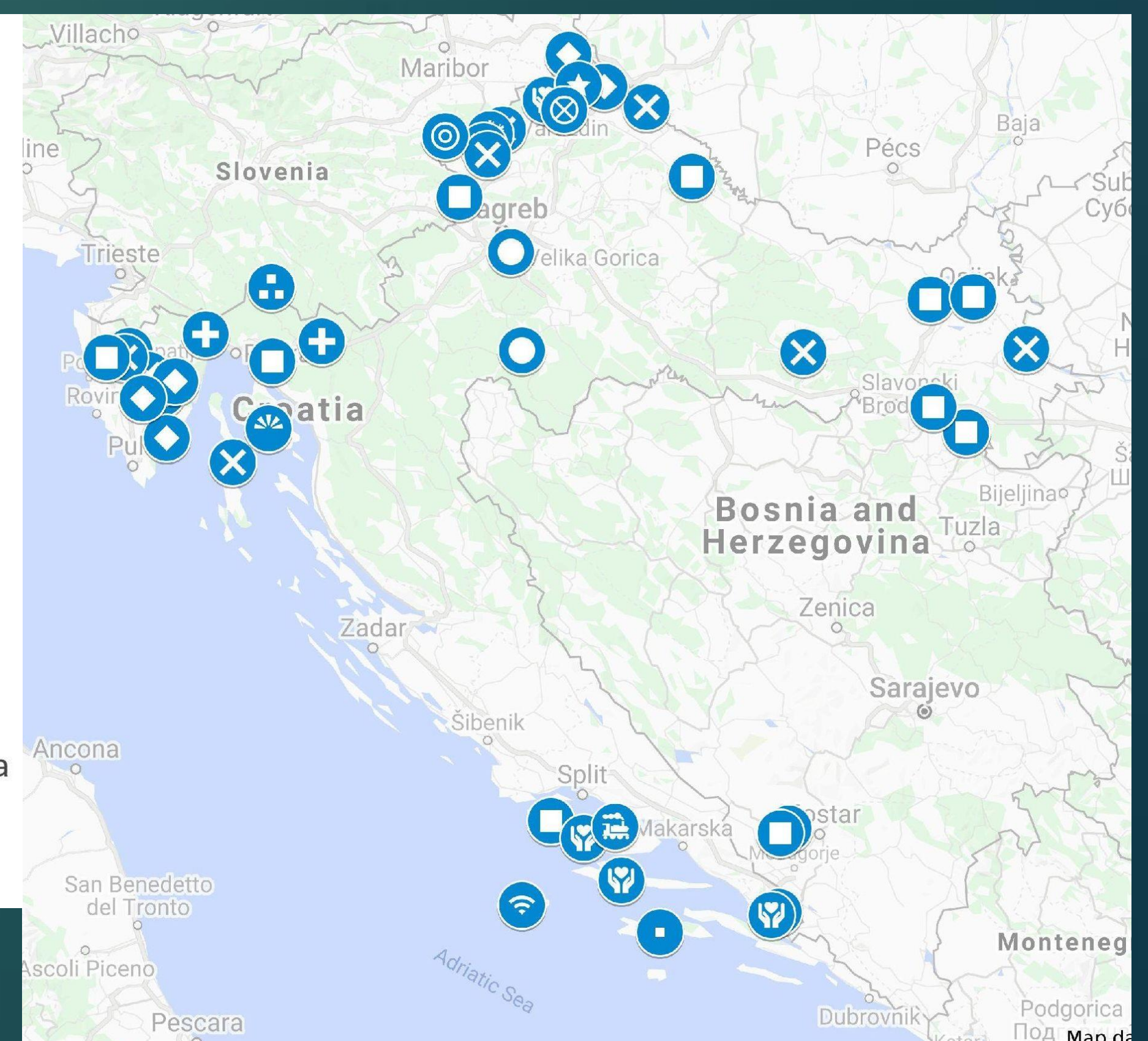
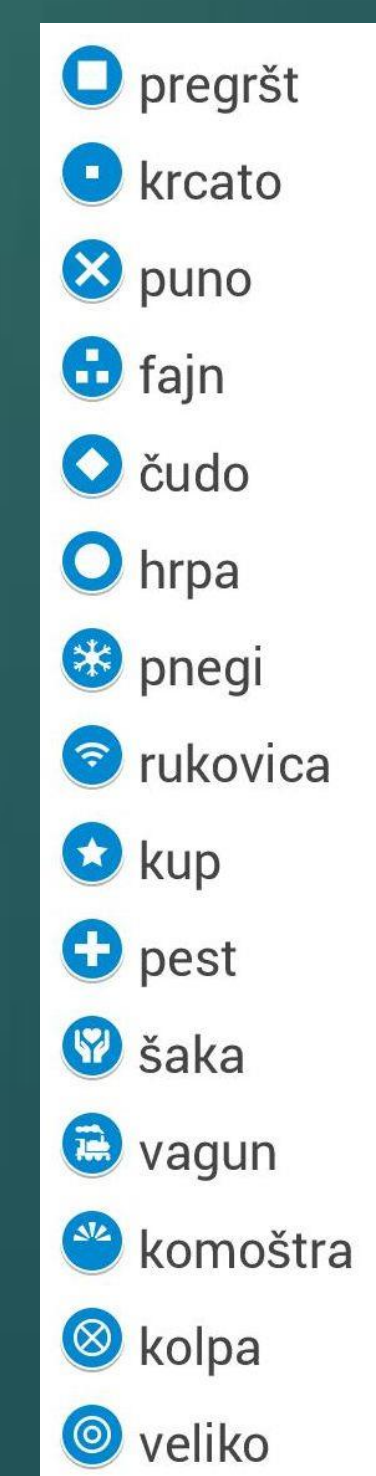
ANALIZA

Na primjeru dviju riječi iz atlasne građe pokazat će se kako su govori uklopljeni u sustav Zlatne formule. Naime, o hrvatskim se mjesnim govorima često govori u kontekstu različitosti što je istina i pokazuje bogatstvo jezičnog stanja; iste jezične značajke ostvaruju se na terenu u različitim inačicama istoga kriterija. Tako se pojedini glas različito razvijao i drugačije ostvario u govorima. Jednako su se različito razvijali i naglasci, sklonidbeni obrasci i cijele leksičke jedinice koje u standardu označuju istu riječ, a postojao je i vanjski utjecaj pa su te razlike negdje i očitije, a negdje sličnosti ni nema. Međutim, različitost nije jedino obilježje hrvatskih govora. Sličnosti i istosti koje se pojavljuju dokazuju drugi dio Zlatne formule, a to je da su svi govori premreženi zajedničkim elementima te pripadaju hrvatskomu jeziku. Leksička istraživanja pokazuju da se izoglose pojedinoga leksema ne poklapaju s izoglosama pojedinoga dijalekta ili pojedinoga narječja što ukazuje na to da leksemi nisu nužno vezani uz jedno narječje već isti leksem povezuje različite dijalektološke razine. Ta činjenica pokazat će se na primjerima. Prikazat će se određeni leksemi i njihova rasprostranjenost u hrvatskim govorima, odredit će se kojim govorima, dijalektima i narječjima pripadaju, te postoje li inačice istoga leksema i postoje li među govorima leksemi koji se razlikuju, a označuju isto.

Analiza je provedena na primjerima dviju imenica koje se semantički pojavljuju u svim govorima. To su imenice *sude* i *pregršt*.

Drugi je primjer imenica **pregršt**. Zabilježena je u rečenici *Donijela sam pregršt trešanja*. Tom se rečenicom istražuje sedmo dijalektno obilježje iz ranijega popisa, odnosno odraz praslavenskih suglasničkih skupina *zdj, *skj, *stj. *Pregršt* u govorima nalazimo u 15 različitih leksema, a pojedini od njih zabilježeni su različitim oblicima, opet u skladu s fonetsko-fonološkim zakonitostima pojedinoga mjesnog govora (npr. *pregršt* i *pregršč*). Leksemi su: *pregršt, puno, krcato, fajn, čudo, hrpa, pnegi, rukovica, kup, pest, šaka, vagun, komoštra, kolpa* i *veliko*. Zanimljivo je primjetiti da se početna imenica u govorima prevela nekom drugom imenicom, ali i sintagmom ili prilogom. Kod riječi *pregršt* bilježimo veću raslojenost nego kod riječi *sude*. Značajno je veći broj leksema različitoga korijena. Iz karte je vidljivo da se ipak grupiraju u zemljopisno bliskim područjima (npr. *pregršt* u Brodancima, Sikirevcima, Matičima čiji govori pripadaju slavonskomu dijalektu štokavskoga narječja i smješteni su na istoku Hrvatske ili na sjeveru BiH), a pojavljuju se i u dijalektima istoga narječja (opet *pregršt* u Osijeku, tj. novoštokavskome ijekavskom dijalektu štokavskoga narječja kao i prethodno navedeni govori, koji su i prostorno bliski). Ipak, neki leksemi prisutni su i u udaljenim područjima te pripadaju različitim narječjima (opet *pregršt* u govoru Donjega Sela na Šolti koji pripada južnočakavskom dijalektu te je i narječje i prostorno udaljen od ostalih ranije navedenih govora u kojima se pojavljuje isti leksem). Zanimljivo je kod imenice standardnoga jezika *pregršt* pratiti kako se ostvarila u različitim govorima. U početnoj zadanoj rečenici označava obilje, puno trešanja što je blisko današnjemu prevladavajućem značenju riječi *pregršt*. Međutim, govornici različito interpretiraju to obilje u svojim iskazima. Kod nekih je obilje označeno leksemima koji također znače da je čega u većoj količini (primjerice *puno, krcato, fajn, čudo, hrpa, kup, vagun, veliko*). Ali kod drugih je pak to mnoštvo označeno leksemima koji se naizgled čine da obilježavaju malu količinu, gotovo nedostatak (primjerice *šaka* – u oblicima *jedna šaka, dvi šake, pune šake, zatim rukovica, kupčić, pest*). Kod onih prvih koji očito znače brojnost također je vidljivo da se ne iskazuje na isti način. Veći dojam količine ostavljaju riječi *čudo* (kao neka rijetko viđena količina za nešto što se inače ne nađe u takvu obilju) ili pak riječ *vagun* (koja i slikovito dočarava veliku količinu koja se mjerila industrijskim pojmovima kojima se služilo u transportu). Manji je pak dojam brojnosti kod riječi *fajn*. A neke su neutralne poput *puno*.

Kod onih u drugoj skupini koje se čine da označavaju manju količinu, a govore o obilju primjećuje se drugo obilježje. Te su riječi i bliže osnovnomu značenju riječi *pregršt*, odnosno etimološkome podrijetlu. *Pregršt* dolazi od pre- + *prasl.* i *stsl.* *gъrstъ* u značenju *puna šaka, sastavljeni dlanovi u obliku posude, količina čega što može stati u tako sastavljene dlanove*. Ti leksemi bilježe upravo to značenje i čuvaju u aktivnome govoru. Usto, buduće istraživanje može proučiti i usporediti zašto do pojave bilježenja različite količine dolazi u različitim govorima. Može se istražiti načelno istražujući je li mjera obilja u različitim područjima bila jednaka, odnosno jesu li područja zbog svojih klimatskim i reljefnih značajki bila rodija i imala više obradivih površina pa su bila i bogatija, za razliku od krških u kojima je i zemlje malo i klima je suša. A može se sagledati i u izrazu koji se odnosi konkretno na količinu trešanja koje kao kultura nisu svugdje zastupljene pa ih je negdje *pregršt* – mnogo, u izobilju, a negdje *pregršt* – tek da stanu u šaku ili na kupčić.

Slika 2: Prikaz rasprostranjenosti leksema *pregršt*
bit.ly/rijec-pregrst